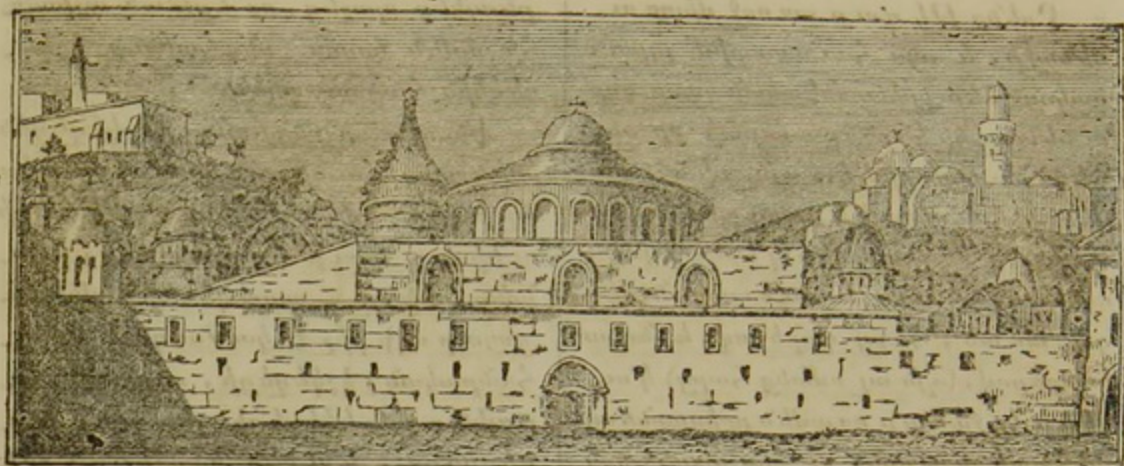

ՀԱՆԳԵՐՈՐԻ ՏԱՐԻ
ԹԻՒ 9.

Ա Մ Ս Ա Գ Ի Ր

ՍԵՊՏԵՄԲԵՐԻ 30
1870.

Ա. Զ. Գ. Ս. Յ. Ի. Ն., Բ. Ս. Ն. Ս. Ս. Ի. Բ. Ա. Կ. Ա. Ն. ԵՒ Գ. Բ. Ս. Գ. Ի. Տ. Ա. Կ. Ա. Ն.

Կ Ր Օ Ն Ա Կ Ա Ն Ք

ՊԱՏԱՍԻԱՆԻՔ ԵՒ ԼՈՒԾՈՒՄՆ ԽԱՐԵՈՒԹԵԱՆՅ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ՏԱՐԵՐՈՒԹԵԱՆՅ
ԿԱԹՈՒՂԻԿԵ ԵՒ ԵԶՄԵԱԾՆԱԿԱՆ ԴԱՒԱՆՈՒԹԵԱՆՅ (*)

ՅԵՏՈՅ կը յայտնէ վերապատուե-
լին թէ առ քրիստոնէականներուն վը-
րայ քանի մը դիտողութիւն կ'ընայ ը-
նել և պէտք է ընել. վասն զի կ'ըսէ.
«Ըյո դիտողութիւններն իրաւացի
դտնելու համար հարկ չկայ ատուա-
ծաբան ըլլալու, հապա բաւական է
առողջ միտք մը ու քիչ մը քրիստոնէ-
ական լոյս ունենալ» :

Իրան է որ առողջ միտք մը քիչ մը
քրիստոնէական լուսով կը կարողանայ

(*) Շարունակութիւն, տես թիւ 8 :

դիտողութիւն ընել չատ մը քրիստո-
նէականաց վրայ, և այն սեղիշ, սակայն
առողջ միտք մը առանց երբեք քրիս-
տոնէական լոյսի, թէև կարող է դար-
ձեալ դիտողութիւն ընել որ և է
քրիստոնէականի վրայ, սակայն թեր-
եւս բոլոր այն դիտողութիւններն ալ
թիւր ըլլան. ըստ որում, թէև միտքն
առողջ և կը յաճի ամեն կողմ, սակայն
արգէն ընտրելին ո՛րն է, այն չճանա-
չէր, ի՞նչպէս որոշէ՝ թէ այս է կամ
այն :

Բնենք թէ դուք առողջ միտք ունենայք, և այս հաւատարիմ ըլլայ, սակայն ձեր քրիստոնէական լոյսը զոր ունենալ կը կարծէք, որչափ որ առ ձեզ հաւատարիմ է, այնչափ ալ առ մեզ անհաւատալի է. ըստ որում ձեր պաշտօնը մեզ այնպէս կ'երեւի թէ, այսօր զՔրիստոս և աւետարան մէկ դի առած, հարց գրգերով և նոցա խօսքերով, (այն ալ ոմանց հարց) կ'ուզէք և կը ջանայք որ ամեն քրիստոնէայ անհատի պաշտօնն ու պաշտամունքն ալ առ Պապն վերաբերէք: Ուր որ երեք խօսք խօսիք, երկուքն ասոր վերայ է. հինգ խօսիք, չորսն այս է:

Պուք դեռ չէք ուզեր համոզուիլ որ ընդհանուր քրիստոնէական եկեղեցին Վաթուղիկոս կամ Պապ չճանաչէր իրեն գլուխ, այլ զՔրիստոս Մտուած միայն գիտէ և կը ճանաչէ (1): Նոյն ինքն Քրիստոս Մտուած ընդհանուր Եկեղեցւոյ գլուխը Մա-

քեալներ որոշեց, որ երթան աշխարհի ամեն կողմն ընդհանուր Եկեղեցիին հաղորդ ընեն (1):

Ինչպէս որ ընդհանուր Եկեղեցին իրեն գլուխ ունի զՔրիստոս, այսպէս ալ իւրաքանչիւր մասնաւոր եկեղեցի ունի իւր գլուխ Մարքեալներ, և անոնց յաջորդ Հայրապետներ մինչեւ ցայսօր: Ուրիշ է կաթուղիկէ (ընդհանրական) Եկեղեցի, ուրիշ է հռոմէական եկեղեցի. զոր դուք խաբեցաք, կ'ուզէք կարծեցնել թէ կաթուղիկի և հռոմէական միւսնոյն են. այս աստիճան յայտնի սուտի մը վրայ, այդչափ պնդելնուդ համար կը թողումք որ դուք զձեզ դատապարտէք: Ինչնինք ձեր առաջի դիտողութեանը:

1. «Մա Քրիստոնէականներուն վարդապետութիւնը մասնաւորապէս վարդապետութիւն չէ, հապա լ'ջմիածնական Հայոց Եկեղեցւոյն ընդհանուր վարդապետութիւնն է. որովհետեւ նոյն եկեղեցւոյն սորվող մասը (այսինքն ժողովուրդը) ասոնցմէ կը սորվի, ու սորվեցնող մասն ալ (այսինքն) Վաթուղիկոսները, Պատրիարքները, Երբեպիսկոպոսներն, Եպիսկոպոսներն ու Վարդապետներն» աս քրիստոնէականներուն մէջ իրենց իշխանութեանը լուծութամբ կը խօսին:»

Բնել կ'ուզէք որ Հայոց Եկեղեցւոյն ընդհանուր վարդապետութիւնը այս քրիստոնէական անուն տեւորակներուն մէջ է, և ասկէ ուրիշ վար-

(1) Բայ և արդէն իսկ 'ի ձեզ հեռ և նախանձ. ոչ ապօքէն մարմնաւոր էք՝ և ըստ մարդկան գնայք: Երթա՞մ ասէ որ 'ի ձէնջ՝ ևս պօղոսեան եւ, և միւսին թէ ևս ապօղոսեան, ոչ մարդիկ էք. իսկ արդ' ով է պօղոսն, և ով է ապօղոսն Պաշտօնեայք՝ ուրովք հաւատացէքն. և իւրաքանչիւր որպէս և սէր եւ: Եւ անկեցի, ապօղոս չուր ևս, այլ Ատուած ամենցոյց: Այսուհետեւ ոչ այն ինչ որ է՝ որ անկեացն, և ոչ այն՝ որ զջուրն եւ: Եւ որ ամենցոյցն Ատուած: Բայ անկեացն և որ զջուրն եւ: մի են. բայց իւրաքանչիւրք զիւր վարձս առնուցաւ. ըստ իւրում վաստակոց: Զի Ատուածոյ գործակից եմք: Ատուածոյ արգիւնք էք: Ատուածոյ շնորհք էք: Ատուածոյ Վաստակացն Ատուածոյ որ տուեալ են ինձ, իրեւ խնայուածն ճարտարապետ հիմն եղի. բայց այլ է՝ որ շինեն. այլ իւրաքանչիւրք զգոյշ լինի թէ 'րպէս շինիցէ: Զի հիմն այլ որ ոչ կարէ գնել քան զեղեայն՝ որ է իստա Քրիստոս: Եթէ որ շինէ 'ի վերայ հիման այսորիկ՝ սակի, արծաթ, ականա պատուական, փայտ, խոտ, եղեգն, իւրաքանչիւր գործն յայտնեց է. զի օրն քնտրեցէ. զի հրով յայտնեց է. և զիւրաքանչիւր գործն զհարգ և իցէ՝ հուրն փորձեցէ: Եթէ ուրուք գործըն շինեաց՝ կացցէ, վարձս առցէ. և եթէ ուրուք գործն այրեցի՝ սուժեցի. բայց ինքն կեցցէ. այլ այնպէս՝ որպէս թէ 'ի հուր: Ա. Կո. Բ. Գ. 5—15:

(1) Երթա՞ք յաշխարհ ամենայն, և քարոզեցէք զաւետարանն արքայութեան ամենայն արարածոց. որ հաւատացէ և մկրտեցի՝ կեցցէ. և որ ոչն հաւատացէ՝ դատապարտեցի: Մաթ. Ժ. 2. 15:

Գնացէք այսուհետեւ աշակերտեցէք զամենայն հեթանոսս, մկրտեցէք զիստա յանուն Հոր և Որդւոյ և Հոգւոյ Սրբոյ, ու սուրբեք նոցա պատմել զառնայն զոր ինչ պատու իրեցի ձեզ: Մաթ. Ի. Ը. 19:

դապետութիւն չունին . կը սխալիք . վասն զի Հայոց Լեկեղեցին տակաւին ուրիշ շատ ընդարձակ մատեններ ալ ունի , որոնց մէջ պարունակուած ընդարձակ վարդապետութիւնները այս քրիստոնէականներուն մէջ պարունակուած չեն : Թերեւս Հռովմէականաց մեծագիւր և բազմահատոր աստուածաբանութիւններուն բազդատելով այդչափ առ ոչինչ համարած էք Հայոց եկեղեցւոյ վարդապետութիւնը . սակայն եթէ այսօր աստուածաբանութեանց աւելորդ շաղիաղ փութիւնները մէկ գի հանուին , կարծեմ թէ անոնց վարդապետութիւնը նուազ պիտի ըլլայ քան զՀայոցը ⁽¹⁾ : Հայոց Լեկեղեցւոյ ընդհանուր վարդապետութիւնը իր ընդունած ամեն վարդապետական գրքերուն մէջ պարունակուած է , այն վարդապետական գրքերուն , որոնք հին Լեկեղեցւոյ վարդապետութեանը վրայ աւելին որ վարդապետութիւններ ալ չեն ընդուներ :

Վարձեալ կ'ըսէիք որ Հայոց Լեկեղեցւոյ սորվող մասն ասկէ կը սոր

վի . ինչէն կ'ապացուցանէք որ միայն ասկէ կը սորվի ժողովուրդը : Եւ ոչ մէկ բանով կրնաք ապացուցանել ասկից . վասն զի եթէ մենք ժողովուրդը գիտենք և կը ճանաչենք , տեղ կայ որ ժողովուրդը բաւական գիտէ Լեկեղեցւոյ դաւանութիւնը , տեղ կայ որ նուազ , տեղ ալ կայ որ չգիտէր և ճշմարիտ Լոտուծոյ կ'երկրպագէ : Եւ այս Հայոց ժողովրդոց իրենց դաւանութիւնը չգիտնալուն վրայ չդարմանայք ամենեւին , վասն զի հռովմէականաց մէջ ասոնցմէ աւելի տգէտները կան , և շատ : Եւ դաւանութիւն սորվող ժողովուրդն ալ ի՞նչ սորված է որ , բայց միայն , « Հռովմէն դուրս փրկութիւն չկայ : Երբ Պասյն աղօթէ , քաւարանի հոգիները բոլոր արքայութիւն կ'երթան : Պասյն արձակածը Քրիստոս չկրնար կապել , կապածն ալ չկրնար արձակել : Պասյն անուանը չյուսացողը արքայութիւն չկրնար երթալ : »

Լսոնցմէ աւելի կամ տարբեր դաւանութիւն մը չեն գիտեր : Վայ այն եկեղեցւոյն որոյ վարդապետն այսպէս կը վարդապետէ , և ժողովուրդին ալ այսպէս կը հաւատայ : Վիտենք այնչափ Լատին վարդապետներ , որոնք հայ վարդապետներ տեսած աւտենին կ'ափսոսան հազար գթասիրութեամբ . գլխին կը շարժեն ու կ'ըսեն , « Լիսնա որ յամառած են այսպէս , և չեն կրնար ընդունիլ պապին իշխանութիւնը , և դժոխք պիտի երթան » : Արովհետեւ այսպէս իրենց կ'աստուածաբանեն , զարմանալի չէ երբ իրենք ալ այսպէս սորվին :

Վանի որ ձեր մէջ այսպէս է , ինչո՞ւ չէք ուզեր համոզուիլ որ ժողովուրդ մը առ հասարակ եկեղեցւոյ ամէն վարդապետութիւնն ու դաւանութիւնը լիովին սորվիլ դժուարին

(1) Լատիններէնէ թարգմանուած Բարդուէս Ա. փառաբանութիւն անուն մեծ հատորը կարգացողներէ քաջ գիտեն որ , եթէ մէկ կիտի վրայ կը խօսի որ Աստուածաբանութիւնն ընթերցման եռանդը կ'աւելցնէ , քան կէտի վրայ ալ կը խօսի որ ընթերցողը բոլորովին կը խորշնցնէ : Վերջին օրերս չի նուաճ և հրատարակուած Աստուածաբանութիւններն ալ կարգացողներուն քառ ամենայնի կը համազեն , թէ նոյն կէտերուն վրայ խօսող հին Աստուածաբանութիւնները կարգալով որչափ պատկառած են հեղինակները : Հայոց ազգը Լատիններէն չգիտնալու բարեբաղդութիւնն ունեցած է , որ դեռ հայերէնի չթարգմանուած Լատիններէն բազմութիւն Աստուածաբանութեանց զուր և չաղիաղի զաղաւրանութեանց ընթերցումէն աղատ մնացած է : Թէ և ինքը չկարգացած , սակայն կը ցաւի և կը միտի թարուի Հայոց եկեղեցին , երբ կը լսէ թէ , այն Լատիններէնէն հայերէնի թարգմանող Աստուածաբանները այն վատթար զաղաւրանութեանց մէջ շատ լսելով , աւելի խոհեմութիւն ըրած են :

է. և Հայոց եկեղեցւոյ՝ իւր ժողովրդեան համար հնարած մասնաւոր քրիստոնէական վարդապետութիւնը իւր ընդհանուր վարդապետութիւնը կ'ուզէր ճանչցունել:

Արեւելք որ «սորվեցնող մասն ալ ատենց մէջ իրենց իշխանութեանը լըրութեամբը կը խօսին», մենք չենք հասկնար ձեր միտքը. արդեօր բսել կ'ուզէք թէ միայն այսչափը սորվեցնելու իշխանութիւնն ունին, կամ թէ աս քրիստոնէականներուն տպագրութիւնն հրամայելովին, միւս բոլոր վարդապետական գրքերն ՚ի բաց առած կ'ըլլան: Արձեալ զձեզ կը խաբէք. սորվեցնող մասն անոր վաւերացումը կուտայ անոր մէջինը ուսանողաց մէկ մասին բաւական գալուն համար. անկէց աւելի բովանդակութիւն ունեցող մէկ ուրիշ քրիստոնէականի մ'ալ տպագրութիւնը կը հըրամայէ, այն ալ ուսանողաց միւս մէկ մասին համար. և թերեւս այս միւսներուն ունեցած վարդապետութեանց մէկին ունենայ կամ միւսն չունենայ: Այս ալ մէկ մասին կամ միւս մասին համար, որ կ'ըսենք, ոչ եթէ անոնցմէ ոմանք այս ինչ վարդապետութիւնը սորվելու են, կամ ոմանք այն ինչը, այլ թէ ոմանք այնչափ միայն սորվելու. բաւականութիւնն ունին, ոմանք քիչ մը եւս աւելի. ոմանք ալ աւելի, իրենց ձրից կամ շնորհացը համաձայն:

Այլ ի՞նչ առթիւ հարկ պիտի համարեմք թէ, որ և է քրիստոնէական աստուածաբանութեան բոլոր վարդապետութիւնն ալ բովանդակելու է: Աւանդելու կարողութիւնը մարդկանց մէջ շատ աւելի ստորձաններ ունի: Այս աստիճաններու չափը ուսանելի գիտութեանց ալ աստիճան որոշած է. այսինքն ոմանք երկու կը

պարունակեն, ոմանք երեք, ոմանք չորս. . . .: Սակայն դուք այսօր թող լով ընդհանուր վարդապետութիւնը Հայաստանեաց եկեղեցւոյ, մասնաւոր վարդապետութիւններն ընդհանուր առնելով, կ'ըստիպուիք ձեր այս դօրծին մէջ մասնաւորէն ընդհանուր հետեւցնելու սխալմանց մէջ իյնալ միշտ:

Աւաջին գիտողութեամբ ճասնաւորն ընդհանուրի աւել առնելն հասկնալէ ետքն, անցնինք երկրորդ գիտողութեանը որ կ'ըսէ.

2. «Թէ բողոքականք, թէ հռովմէական ուղղափառք սուրբ գիրքն իրենց հաւատոյ աղբիւրը կ'անուանեն. բայց չենք կրնար բսել թէ, ուրեմն բողոքականք ու կաթողիկոսք նոյն հաւատքն ունին. վասն զի իրենց հաւատացածը կամ չհաւատացածը Ս. Վիրքէն չենք կրնար իմանալ. հապա իրենց սուրբ Վիրքին տուած իմաստէն կամ մեկնութենէն, զորն որ իրենց վաւերական գրութեանց կամ հանգանակներուն մէջ փնտռելու է:

Շատ աղէկ. սուրբ Վիրքն ամեն քրիստոնեայ աղգերու հաւատոց աղբիւրն ըլլալով հանդերձ, գրեթէ այն ամեն քրիստոնեայ աղգերու ալ հաւատոց տարբերութիւնը ձեր այս բնածը կը փաստաբանեն: Վերայ այսր ամենայնի հետաքրքրութեան սրժանի է սա կէտը, որ տասնեկներ դարեան քրիստոնէական Վեկեղեցին իւր գրեթէ չորս հինգ դարերուն մէջ միայն հաւատոց միութիւնն ունէր. և այնուհետեւ հաւատոց տարբերութիւնն սկսաւ քրիստոնեայ աղաց մէջ: Այլ հաւատոց տարբերութիւն բսելով պիտի չհասկնամք առաւելութիւն, այլ թերահաւատութիւն: Այս թերահաւատութեան ծագման սկզբան սխալմութիւնը պի-

տի տեղեկացնէ զմեզ . և ոչ թէ խաբէքայից շաղկապում թիւնները :

— Պատմութիւններն ինչպէս կը տեղեկացնեն զմեզ այս թերահաւատութեան ծագմանը, երբ և ուր ըսկըսած և արմատ արձակած :

— Պատմութեան տուած իսկ տեղեկութիւնն է որ մինչեւ չորրորդ դարու վերջերն ու հինգերորդին ըսկիզբները Վրխտունէական եկեղեցին այնպէս միացած էր, որ քրիստոնէական հաւատոյ լոյսը հետզհետէ կը ծագեր և կը լուսաւորէր . սոյն օրերուն և տարիներուն մէջ արեւելեան և արեւմտեան բառերն եկեղեցւոյ համար նըշանակութիւն չունէին . այլ եկեղեցին մի էր և ընդ որոքս երկրի տարածական (1) : Այն այս ժամանակներու մէջ Հռոմ իրեն պատուունեցաւ ի եւոն հերձուածապետը, որ քրիստոնէական Արեւելոյ խոնարհական դրութիւնն ու միացեալ վիճակն իրեն բուականացուցիչ չդուտ . ուստի խորհեցաւ որ քակէ Արեւելոյ այս միութիւնը և բարձրանայ ինքը բազմութեան բով : Այս փառաւորութիւնն ինչէն յառաջ եկաւ, եթէ ոչ թերահաւատութենէն .

(1) Յայնմ առաւրմատեան աշակերտն առ Յիսուս . և ասին . ո՞ր իցէ ՚ի մէջ մեծ յարցալութեան երկնից : Եւ կոչեաց առ ինքն Յիսուս քահանայ մի, կացոյց զնա ՚ի մէջ նոցա . և ասէ . Եւ մէն ասեմ ձեզ, եթէ ոչ զարձիք և եղբիք իբրեւ զմանկտի . ոչ մասնիցէք յարցալութիւնն երկնից : Մատթ . ԺԸ . 1-2 :

Հարցանէր զնոսա . զինչ վիճէիք զճանապարհայն ընդ միմեանս : Եւ նոցա ըսաւ ինչէն . քան զի ընդ միմեանս վիճէին ՚ի ճանապարհին թէ ո՞ր իցէ մեծ . . . Եթէ ք կամի առաջին լինել, եղբի ամենեցուն կրտսեր և ամենեցուն պաշտ մեկայ : Մարկ . Թ. 32-32 :

Արդէս զի եկեղեցւոյ նախնի դարաւ մէջ ինչ վիճակ և դրութիւն ունենալն յայտնի ընէ : Ս. Աթոռս խորհած է Եւսեբիոսի եկեղեցական պատմութիւնը տպագրութեամբ . ՚ի ըստ ընծայել . որ յայտնի կ'ընէ ստուգութեամբ իւր ժամանակի պատմական գէղգիւրն արձանագրելով :

Վասն զի Տերոյ խոստացած պըսակին և աթոռոյն վրայ երբեք յոյս չունենալով, փարիսեցւոց ու Վարաց աթոռն իրեն համար առաւել պատուականագոյն ընտրեց : Աւահա ըսկըսաւ առաջնութեան և յեանութեան ինդիրը . Հռոմն ըսաւ թէ ինքն է մեծ, վասն զի Պետրոս հոն է . Վաղդէացին ըսաւ, թէ մեծ ինքն է, վասն զի Պետրոս առաջին անգամ Անտիոքայն է սկիզբն, հապտ Հռոմայն : Յայն ալ ըսաւ որ քանի որ ինքն Անդրէաս առաքեալ ունի և Յովնանէս սուեռարանիչ, մեծ ինքն է . տակաւին շատ խօսքեր ու փաստեր, ամէն ոք իւր սրտին մէջ ի եւոնի հոյ կայծը բորբոքած, առաջնութիւնն իրեն սեփականելու փաստեր կը հնարէին : — Հայն ինչ ըսաւ . — ըսաւ, դուք մեծ էք կամ փոքր, մեզ հետ մասն չունիք, վասն զի դպրութեան թիւն եղայք Արեւելոյ :

Արեւելոյն սկզբունքէն երկու տարբեր հետեւութեանց մին թիւր է անշուշտ . և այսօր ալ ճշգիւ կը խօսի ի երասրատութիւն թէ սուրբ Վիրքն հաւատոց աղբիւրն ըլլալով բողոքականաց և հռոմէականաց հաւատքը մէկ է չինք կրնար ըսել, վասն զի աղբիւրը մէկ ըլլալով հանդերձ, ըստ որում նոյն աղբիւրէն յագեցողը խաբէքայ էր, ուրիշ տեսակի փոխեց իւր ընդունածը . ըստ որում արդէն իւր սրտին մէջ ծագած է Արեւելոյ հակառակ ոգին, Արեւելոյն ականջին խօսող Աւետարանին խօսքերը իւր մշտացի յարմարցնելու փաստեր կը խորհէր և կը հնարէր : Աւետարանի խօսքը թէ « Դու ես վեմ, և ՚ի վերայ այդք վիմի շինեցից զեկեղեցի իմ » , կը մեկնեն թէ Պետրոս Հռոմ պիտի երթայ, եւ Հռոմ եկեղեցիներու գլուխ պիտի ըլլայ : Շատ աղէկ իմաստ, շատ քաջ մեկնութիւն :

Այս մեկնութեան խտրութիւնն ու պատճառներն ան մոգերը պիտի իմանան բացորոշապէս, որոնք գիտեն թէ եկեղեցւոյ միութիւնը կը մեկնէր որ, այն ըստած վէժն է Պետրոսի դաւանութիւնը և ոչ ինքն Պետրոս, և ինչ էր դաւանութիւնը:

— Դու ես Վրիստոսն որդի Ատուծոյ կենդանւոյ (1): — Անցնինք դիտողութեան միւս կէտերուն:

«Ասանկ ալ Այմիածնական եկեղեցին կաթողիկէայ ուղղափառաց հետ չէ թէ մինակ Ս. Գիորգ, հապա նաեւ աւանդութիւն (այսինքն Ս. Հարք) կ'ընդունի. բայց թէ կաթողիկէայք և թէ Այմիածնական Արքեպիսկոպոս իրոք ինչ հաւատք ունին. այսինքն ինչ կը հաւատան ու ինչ չեն հաւատար: Ս. Գիորգ ու Ս. Հարք առջեւնիս բանալով չի մացուիր, հապա նայելով թէ ինչ կերպով կաթողիկէ հաւովմեախան եհեղեցին սուրբ Գիորգն ու սուրբ Հարքը կ'իմանայ ու կը մեկնէ, և ինչ կերպով Այմիածնական Արքեպիսկոպոս: Աս կերպը կամ ի մասսը կամ մեկնութիւնը, ինչպէս կաթողիկէայ ուղղափառաց քով, աւսանկ ալ Այմիածնական Արքեպիսկոպոսն նկատմամբ աս եկեղեցւոյն բարձրագոյն իշխանութեանէն կամ հեղինակութեանէն յառաջ եկած գրուածներուն մէջ մինակ փնտռելու է: Սուտի աս կողմանէ ալ վերոյիշեալ քրիստոնէականները մեծ նշանակութիւն ունին: Աս քրիստոնէականներէն կ'որոշուի, որ Այմիածնական Արքեպիսկոպոսն իր սեպհական եղող վարդապետութիւնը որն է:»

Այնք կը խօսիք որ Ս. Գիորգն առջեւնիս առնելով հաւատք չի մացուիր,

նոյնպէս Ս. Հարքն առնելով ալ: աս կայն այն տեղ կը խանգարի ձեր խօսքին կարգը որ կ'ըսէք թէ Այմիածնական Արքեպիսկոպոսն բարձր հեղինակութիւնները այն ձեր ճանաչած քրիստոնէականներն ըլլան: Աս քրիստոնէականները չէ թէ այսօր սկզբնաւորեցին հեղինակները, և Հայոց Արքեպիսկոպոսն ալ այսօր ունեցած եղաւ, այլ Հայոց Արքեպիսկոպոսն արդէն ունեցած վարդապետական գրուածքներէն վերջին օրերը համառօտեցին և այն քրիստոնէականները յօրինեցին. որմէ թերեւս դուք տեղեկութիւն չուեննալով գուցէ իրաւունք ունենայք այդ մասին արդարանալ: Արդէն հետը հետէ քրիստոնէականներէն մէջ բերած հատուածներնիդ և անոնց վրայ ըրած դիտողութիւննիդ պիտի տեսնեմք և իմանամք: Հիմա այսչափը միայն կը գիտցնեմք որ, մասնաւորն ընդհանուրի տեղ առնողն արդէն ինքը սխալած կ'ըլլայ, եթէ ոչ՝ իւր սկզբանն հետեւութիւնը: Անցնինք երրորդ դիտողութեանը:

3. «Թէ որ է Այմիածնական Արքեպիսկոպոսն վարդապետելու ատեն, ի Վրիստոսէ Արքեպիսկոպոսն խոստացուած անսխալականութեան պարգէնն ունի, այսինքն բարեխօս Հոգին սուրբ իրեն օգնական է, հարկաւ գտնէ աս քրիստոնէականներուն մէջ աս անօրինակութիւնը պիտի երեւայ. նախ՝ որովհետեւ ասոնք է Այմիածնական եկեղեցւոյն ամենէն բարձր իշխանութեամբը վաւերացած ու հաստատուած գրուածներն են. երկրորդ՝ թէ որ աս քրիստոնէականներուն մէջ անսխալութիւնն կոյն է, ան ատեն միւսակ ժողովուրդը Ատուծոյ առջեւ պարտական կ'ըլլայ աս քրիստոնէականներով իրեն առջեւը գրուած վարդապետութիւնը հաւատարմ: Ուր որ

(1) Պատասխանի ետ Սիմոն Պետրոս և ասէ զիս, որ ես Վրիստոսն որդի Ատուծոյ կենդանւոյ: Մատթ. Ժ. 2. 16:

անսխալ վարդապետութիւն չկայ , հոն հաւատալու ալ պարտականութիւն չկայ :

Սենք եկեղեցին անսխալ գիտենք ըստ որում խոստացաւ իրեն Վրիստոս . “ ես ընդ ձեզ եմ զամենայն աւուրս մինչեւ ի կատարած աշխարհիդ . Սաբ . ԻԸ . 20 :

“ Եթէ սիրէք զիս զպատուիրանն իմ պահեմք : Եւ ես աղաչեցիք ըզ Հայր , և այլ մի թարիչ տայէ ձեզ , զի ընդ ձեզ բնակեսցի ի յաւիտեան : Օհոգին ճշմարտութեան , զոր աշխարհս ոչ կարէ ընդունիլ , զի ոչ տեսանէ զնա , և ոչ ճանաչէ զնա . բայց դուք ճանաչէք զնա , զի առ ձեզ բռնակեսցի և ընդ ձեզ եղիցի : Ոչ թողից զձեզ որքս , գամ առ ձեզ . փոքր միւս եւս և աշխարհս ոչ եւս տեսանէ զիս , բայց դուք տեսանիցէք զիս . զի ես կենդանի եմ , և դուք կենդանի լինելոց էք : Յոյ՛մ աւուր գիտա՞լիք դուք զի ես ի Հօր իմում և դուք յիս , և ես ի ձեզ : Որ ունի զպատուիրանս իմ և պահէ զնոսս , նա է՝ որ սիրէ զիս . և որ սիրէն զիս , սիրեսցի ի հօրէ իմմէ , և ես սիրեցից զնա , և երեւեցուցից նմա զիս ” : Յով . ԺԴ . 15-21 :

“ Եթէ կայցէք յիս , և բանք իմ ի ձեզ կայցեն , զոր ինչ կամիցիք , լինիցի ձեզ Դուք բարեկամք էք իմ , եթէ առնիցէք . զոր եսն պատւիրեմ ձեզ : Ոչ եւս կոչեմ զձեզ ծառայս . զի ծառայն ոչ գիտէ զինչ գործէ տէրն նորա : Եւ զձեզ կոչեցի բարեկամս , զի զամենայն՝ զոր լուայ ի Հօրէ իմմէ , ծանուցի ձեզ ” : Յով . ԺԵ . 7-15 :

Եսնք և ասոր նման շատ խօսքեր ընն Եւտարանին՝ մեզի կը հաստատեն Եկեղեցւոյ անսխալութիւնը , և Հոգին սուրբ կը յիշեցը

նէ եկեղեցւոյն՝ ինչ որ Վրիստոս Եկեղեցւոյ գլուխը սորվեցոյց ⁽¹⁾ . ուս Եկեղեցւոյ վարդապետութիւնն անսխալ է , Վայց որ վարդապետութիւնը , այն վարդապետութիւնը , զոր Տէրն մեր ինքնին խօսած է և պատւիրած , և Հոգին սուրբ կը յիշեցնէ Եկեղեցւոյն , թէ և Տէրով ըսած աւան խօսքերը չեն որարունակեր աւետարանին մէջ յայտնի գրուած , սակայն Եկեղեցւոյ վերաբերեալ ամէն վարդապետութեանց սկզբունքն անպաճառ կայ : Վարդապետութիւն մը որ այն սկզբան համաձայն է , անսխալ է . վարդապետութիւն մը որ այս սկզբան չհամաձայնիր , անսխալ ընդունելու համար մտացիներ պէտք են : Վարդապետութիւն մը՝ որ այս սկզբան չհամաձայնելով անսխալութեան շնորհէն զուրկ է , ո՛ր կը մնայ հասկա երբ այս սկզբան ալ հակառակ ըլլայ այն վարդապետութիւնը :

Հռովմայ եկեղեցին իւր սխալները կը ցուցնելու համար մէկ դարէն աւելի է որ զինքը անսխալ ցուցնելու համար՝ տգիտաց վիսյութեամբ իւր քահանայապետին անսխալութիւնն հաստատել կը ջանայ : Հայոց Եկեղեցին այս տեսակ ջանք մը ըրած չէ մինչեւ ցայսօր . եւ անսխալութեան շնորհէն զուրկ չըլլալուն համար , միշտ իւր վարդապետութիւնը Եւտարանի սկզբանցն համաձայնեցնել ջանացած է , և համաձայնեցուցած : Եկեղեցական անհատ մը խաբուելով կամ չգիտնալով , Եկեղեցի սխալած չըլլար : Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ վարդապետութիւնները Եւտարանին սկզբանցը վրայ միշտ յեցեալ են ,

(1) Իսկ մի թարիչն Հոգին սուրբ՝ զոր առաքեացէ Հայր յանուն իմ , նա ուսուցէ ձեզ զամենայն և յիշեցուցէ զամենայն զոր ինչ ասացի ձեզ : Յով . ԺԴ . 46 :

այն վարդապետութեանց սրարունա-
կող գրքերէն քաղուած քրիստոնէա-
կանները բոլոր ուղիղ են և անսխալ :

Ետուած միայն անսխալ է . սրմէ
հետեւութիւն է անշուշտ , թէ Վա-
ստուծոյ խօսքն ալ անսխալ է . որովհե-
տեւ Եկեղեցւոյ խօսքը միշտ Ետու-
ծոյ խօսքերէն առնուած է , ուստի
Եկեղեցւոյ խօսքն ալ անսխալ է : Բայց
երբ Եկեղեցին Ետուծոյ խօսքերէն
դուրս կը խօսի , անիկա անսխալ չի
կրնար ըլլալ : Ենչատի մը խօսուածքը
նմանապէս , ո՞վ գիտէ ուրկէ առած
է . անոր վաւերականութիւնն Վե-
տարանի սկզբունքէն միայն կրնայ
հաստատուիլ :

Պանք չորրորդ գիտողութեան .

4. « Թէ որ Եմիածնական եկեղե-
ցին իրաւցնէ անսխալութիւն ունի ,
և իր անսխալութիւնն ինչպէս ըսեմք ,
սա քրիստոնէականներուն մէջ պիտի
երեւնայ , չկրնար ըլլալ որ սա քրիս-
տոնէականներէն մէկուն խօսքը մէկա-
լին խօսքին դէմ ելլէ . կամ սա ժամա-
նակուան քրիստոնէականը՝ մէկալ ժա-
մանակուան քրիստոնէականին ըսածին
հակառակ գայ . կամ սա տեղոց քը-
րիստոնէականը մէկալ տեղաց քրիս-
տոնէականին ներհակ ըլլայ . որովհե-
տեւ Հոգին սուրբ ամէն ատեն ու
ամեն տեղ մի և նոյնը կը խօսի » :

Վրս Հայաստանեայցս Ս . Եկե-
ղեցին ունի անսխալութիւն , ինչպէս
որ վերը ըսինք , իւր քրիստոնէական-
ներուն մէջն ալ կ'երեւայ իւր անսը-
խալութիւնը . դուք որ Հայաստա-
նեայց քրիստոնէականներուն խօսքը
իրարու դէմ ելլել կը կարծէք , այն-
պէս չէ , ինչպէս որ հետզհետէ յա-
ռաջ երթալով ալ պիտի տեսնեմք :
Վրս սխալը կամ լաւ ևս է ըսել թե-
րութիւնը Հռովմայ քրիստոնէական-
ներուն և վարդապետական գրքե-

րուն մէջ միշտ և անպակաս գտնը-
ւած են ամբարտաւանութիւնն ի-
րենց ոգւոյն վրայ տիրած դարերէն
ի վեր : Իրենց ընդունած աւետարա-
նի մեկնութիւնները , որոնք նախնի
ժամանակները գրուած են և ընդուն-
ուած , կը մեկնեն թէ Վետարանի
մէջ « դու ես վէ՛մ և ի վերայ այդը
վիմի շինեցից զեկեղեցի իմ , և դը-
րունք դժոխաց զնա մի յաղթահարե-
ցեն » խօսքը Պետրոսի դաւանու-
թեանն համար բռնած է Ետուած , և
այժմու քրիստոնէականները և ոմանք
աստուածաբանք ուղղակի Պետրոսի
անձին վրայ կը մեկնեն , թէ Վրիս-
տոսի եկեղեցին Պետրոսի անձին վը-
րայ շինուած է : Իսկ է որ Հոգին
սուրբ լատինաց կամ Հռովմայ Եկե-
ղեցւոյն մէջ առաջին ժամանակն այն-
պէս խօսած էր , հիմա ալ այնպէս կը
խօսի : Եւ այս ինչու , վասն զի նոր
աստուածաբաններն ու վարդապետ-
ները այսպէս կ'ուզեն , և այսպէս ա-
ւելի յարմար կուգայ աւետարանն
իրենց մօտին :

Ձեր նախադասութեամբը ձեզի
կը հարցնեմք , ինչու լատինական ար-
դի գրուածքները նախնի Եկեղեցւոյ
և Վաթիկոյ ժամանակի գրուածքնե-
րուն կը հակառակի :

Ետը տալիք պատասխաններ շատ
կան , սակայն դուք չէք կրնար խօսիլ
նոյն պատասխանները , հասլա՛ նոյն
ինքն ձեզ հարցնալները :

Հոգին սուրբ ամէն ատեն ու ա-
մեն տեղ միևնոյն կը խօսի , բայց լա-
տինաց Եկեղեցւոյն մէջ երեկ ուրիշ
այսօր ուրիշ կը խօսի : Ենցիկնք հինգ-
երորդ գիտողութեանը :

5. « Եմիածնական Եկեղեցին ըս-
տեպ կը վկայէ , թէ իրեն հաւատքը
կաթոլիկէ Հռովմական եկեղեցւոյ
հաւատքէն ամենեւին տարբերու-
թիւն մը չունի » :

Սենք որ Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ մէջն ենք, այդ տեսակ վկայութիւն մը մինչեւ ցարդ չեմք գիտեր. դուք ալ ուրիշ առած էք անիկա զուրյա՞ծ չէք. հետեւաբար հիմա ալ տակաւին չենք գիտեր այդպիսի վկայութիւն մը: Ինդ հակառակն Հռովմայ եկեղեցին որ այսօր կը տօնէ Վեռնի՝ մեծ անուանելով և իրեն համար վերականգնիչ դաւանելով, Հայաստանեայց եկեղեցին կը նշով՝ զայն: Հայաստանեայց Ս. եկեղեցւոյ Հռովմայ եկեղեցիէն ունեցած տարբերութիւներու մէկ քանին տակէ յառաջ ալ ըսինք. հիմա ալ կ'ըսենք. Հայաստանեայց եկեղեցին Հռովմայ եկեղեցիէն կը տարբերի. Հայաստանեայց եկեղեցին սուրբ է, իւր Ղրւխոյն Քրիստոսի միացած է. մինչդեռ Հռովմայն Պապի հետ միացած է: Քանի քանի տարբերութիւններ տալիս են, որոնց և ոչ մին ունեցած է Հայաստանեայց եկեղեցին, և ոչ ալ պիտի ունենայ:

«Սանաւորաց գրուածոց մէջ գուցէ ներուի՝ թէ որ աս կերպ տարբերութիւն մը տեսնուի»:

Թէ՛ մանաւորաց և թէ՛ ընդհանուր վարդապետութեան առէն տարբերութիւնն ի հարկէն է, և սպառազան եկեղեցիին ներողութեանը հարկ չիւյ. վասն զի չեն սպասեր իրեն կարծած այդ ներողութիւնը կամ աննկողութիւնը Հայաստանեայց եկեղեցւոյն վրայ երբեք ազդեցութիւն մը չունին: Տեղաբաժնութեան տալու է որ իբրեւ թէ աննկողութիւն ցոյց տալով կ'ապաւնայք ըսելով.

«Թէ որ աս քրիստոնէականներուն մէջ սրնք՝ յմիաձնական եկեղեցւոյն ընդհանուր վարդապետութիւնն ու հաւատքը կը պարունակեն, իրաւ ջրնէ կաթմուղիկէ Հռովմական եկե.

ղեցւոյ վարդապետութենէն տարբեր վարդապետութիւններ գտնուին, ալ բնական կերպով հարկ է՝ որ ամեն մարդ լսէ թէ Վիսիաձնական Հոյոց եկեղեցին իրօք կաթմուղիկէ հռովմական եկեղեցիէն հաւատոյ կողմանէ տարբերութիւն ունի: Եւ տարբերութիւնն ինչպէս ամեն առողջ մարդ տեսնէ, մինակ մէկ հաւատոյ մասին մէջ ոչ բլրայ բաւական է»:

Երբ անգամ մը յիշէք, թէ Հայաստանեայց եկեղեցւոյն ունեցած յայն առ Վոտուած է, և Հռովմական եկեղեցւոյն առ Պապը, արդէն բոլորովին տարբեր ըլլալը բացայայտ պիտի հասկցած ըլլայիք: Եւ ինչո՞ւ այսչափ շատ տարբերութեանցը մէջ կը պաշարուիք դարձեալ ու կ'ըսէք, եթէ այս տարբերութիւնն մէկ հաւատոյ մասին մէջ ալ ըլլայ, բաւական է: Երդէն Հռովմայ եկեղեցին հաւատոյ մասանց ընտրութիւն չգիտէր և Պապին մեծութիւնը հաւատոյ մաս համարած է. այս օրերս ալ հաւատոյ մասը եւս աւելցնելու շատ աշխատեցաւ, թէ Պապն անխալ է, և հաւատոյ մաս է. առ մի մասն հաւատոյ թերահաւատոյն ալ առ բոլոր հաւատն թերեհաւատած կ'ըլլայ, ուստի այս մօտերս ձեզ քեցաւ. և հաւատոյ մաս մը չնդունիլ ինչպէս կարելի է որ ներէ Հռովմն Հայաստանին: Արդ Հռովմայ ներումը ձեզ կը թողու Հայաստանեայց եկեղեցին վայելէ, միայն թէ մի մոռնայք որ նա ձեզմէ կը տարբերի. մարդկային գործոց պատահումը հաւատոյ մաս չհամարուիր:

«Թէ որ աս ամենն ասանկ է, կ'ըսէ, ան առեն քիչ մը խելք ունեցող մարդինքն իրեն պիտ'որ լսէ. թէ որ աս քրիստոնէականներուն մէջն վարդապետութիւնն ամեն ասնն ու ամեն

տեղ նոյն չէ, ան ատեն հոն Մատու-
ծոյ մատը չկայ. Հոգին սուրբ այն
վարդապետութիւնը սորվեցնողնե-
րուն հետ չէ ։

Վընդունիմք որ Հոգին սուրբ ա-
մեն ատեն և ամեն տեղ մի և նոյնը
կը խօսի. սակայն կը հարցունեմք թէ
ինչո՞ւ Հռովմայ Եկեղեցւոյ մէջ մի և
նոյնը չխօսիր։ Թերեւս հարցնեն թէ
ո՞րն է տարբեր խօսածը ։ Սինչև տաս-
ներեք դարը Հռովմայ Եկեղեցւոյն
մէջ Հոգւոյն սրբոյ բղխումն ՚ի Հօ-
րէ կ'ըսուէր, այնուհետեւ սկսան ՚ի
Հօրէ և ՚ի յԱրդւոյ բտել ։ Ինչո՞ւ
տասներեք դար այնպէս և այնուհե-
տեւ այսպէս ։

Եւ Հոգւոյն սրբոյ բղխման ՚ի
Հօրէ և ՚ի յԱրդ-ոյ բտելու խնդիրը որ
տասներեք դարէն յառաջ Սպանիայի
մէջ ծագեցաւ, և երկար ժամանակ
Հռովմ ջնդուներեց, այն ատեն Հոգին
ինչպէս կը խօսէր Հռովմայ եկեղեց-
ւոյն մէջ ։ Թերեւս առանց պատկա-
ռելու ալ ըսէք թէ առաջինը սխալ էր
վերջինը ուղիղ. վասն զի սրչափ որ կը
խօսիր ալ, չէք գիտեր հոգւով՝ թէ
ինչ է Եկեղեցի, ինչ է Մատարան,
ինչ է Մատրոնոյ գործ և թուղթ ։
Սղըռունք մ'ունիք Պատր բարձրու-
ցնելու, առեր էք կ'երթայք. բայց
գէպ ուր. ուր որ ճանապարհն եղէրի ։

Հռովմայ եկեղեցին, որ Հոգւոյն
սրբոյ բղխումնը, ՚ի Հօրէ և ՚ի յԱրդ-ոյ
բլալն ընդունեց, գիտէր արդեօք
յառաջագոյն ինչու չէր ընդուներ ։
Ի եւսն Վ. կը մերժէր և չէր ուղեր
որ ըսել տայ թէ, Հռովմն իր ուղած
ատենը կ'այլայլէ ու կը փոխէ Եկեղե-
ցւոյ աւանդութիւնը ։ Բայց իւր յա-
ջորդը փոխեց, որ ըսել է երկու պա-
պերուն տարբեր տարբեր կը խօսէր
Հոգին, տարբեր ժամանակ ու տար-
բեր անձանց մէջ ։

Հռովմայ Եկեղեցւոյ ներողու-
թեան թուղթ տալու դրութիւնը,
չէ թէ քրիստոնէութեան կամաստ-
ուած պաշտութեան գէմ կրնայ բլալ
այլ և ամենեւին հեթանոսութիւն է,
մտքէ անցունելն անգամ հեթանոսու-
թիւն է, ուր կը մնայ գործադրելը,
այս ատորձանի հեթանոսութիւնը
այս ատորձանի ոճրագործութիւնը
յանձն առնող և ընդունող, աւ իւր
ժողովրդեանն ուսուցանող եկեղեցւոյ
մէջ Հոգւոյն անսխալութիւնը կը
նայք յուսալ երբեք, և եթէ յու-
սայք՝ օր երեսով ։

Մատուածութիւնը որ հին օրինաց
մէջ Ք' սպաններ պատուիրեց, նոր օ-
րինաց մէջ ալ նոյն պատուէրը սաստ-
կացոյց ու ըսաւ Ք' Բաբխար ։ Մտնց
գործադրելու սղըռունքն ալ տուաւ,
ըսելով. — Սիրեսցես զէքր Մատուած
քո յամենայն սրտէ քումմէ և յա-
մենայն անձնէ քումմէ և յամենայն
մտայ քոյ. այս է մեծն և առաջին
պատուիրան. և երկրորդն նման ամին.
Սիրեսցես զընկերքո իբրեւ զանձն
քո — ։ Ինկերն անձին նման սիրելու
պատուիրանը զՄատուած սիրելու պա-
տուիրանին հաւասար կը զօրացնէ,
որպէս զի աշխարհի մէջ մարդկան
կիանրը հանգիստ ունենայ. և ընկե-
րին վրայ սէր ունեցողն արդէն չը
կրնար ընկերին բարկանալ ։

Սակայն ընդ հակառակը կը պատ-
ուիրէ այսօր Հռովմայ եկեղեցին նե-
րողութեան թուղթ տալով, վասն
զի ընեղիք յանցանքն արդէն թողու-
ցած է և կրնայ առանց երբեք վնաս
սու յանցանել ։ Մտ է Հոգւոյն սրբ-
ոյ խօսածը Հռովմայ եկեղեցւոյն
մէջ, քան լիցի ։

Մտնց վրայ իրենց տեղերն երկա-
րօրէն պիտի խօսուին հարկաւ, հի-
մա շարունակութեանն անցնինք ։

“Հայաստանեայց ըստած եկեղեցին կ'ըսէ՝ անսխալութեան՝ պարզեւը չունի” :

Հայաստանեայց Եկեղեցին անսխալութեան պարզեւն ունի, իւր ի Բրիտանիա առած և Ղապքերց սորված ու տեսածն անփոփոխ մինչեւ ջայսօր պահելով: Հայաստանեայց եկեղեցւոյ Հայրապետը առանձին Եկեղեցի չէ ինչպէս Հռովմայն, ուստի եթէ երբեք Հայրապետի մը բրած փոփոխութիւնը կայ որ ուրիշին նա յելով բրած ըլլայ, այն եկեղեցւոյնը չէ, նա մանաւանդ Հայոց Հայրապետն ալ այնպիսի փոփոխութիւններ բրած չունին, և չեն ըներ:

Կը հետեւցնէ վերի ըսածներն, “ուստի ալ միտթարիչ Հոգին սուրբն իր անսխալութեամբը անանկ եկեղեցւոյ մը մէջ պէտք է փնտռել, որն որ չէ թէ մինակ 60 տարուան միջոցի մէջ, հոտոյ տանեւութ ու կէս դարու մէջ Երեւելքէն Երեւմուտք, Հիւսիսէն Հարաւ, հաղարաւոր բերնով վարդապետէ ու իր վարդապետական իշխանութեամբը հաւանութեամբ գրուածոց մէջ և ոչ բաւ մը կամ յովա մը գտնուի, որ իրարու ներհակ ըլլայ, հապա անանկ վարդապետութիւն մ'ըլլայ, որ կարող ըլլայ իրաւ լինէ Կաթողիկէ կամ Միդհանրական ըսուիլ. ամէն ատեն ու ամէն տեղ նոյն ու ինքիբնէ հետ համաձայն ըլլալով” :

Եւ յդ ըսածնիդ ճիշդ մեր ունեցած եկեղեցին է, և ոչ թէ ձեր կարծածին պէս Հռովմայն, անթիւ տարբերութիւններ կան Հռովմայ եկեղեցւոյն հին և նոր դրութեանը մէջ, և ոչ այստի միայն, այլ և յայտնի սխալներ և անկարգութիւններ մուծուած և կը սխալուին: Սինչեւ անգամ պիտի ըսենք որ հինդ տարիէն

աւելի ապրող իւրօքանչիւր Պապերու օրերը տարբերութիւններ ունեցած է, ինչպէս որ առանց պատմութեան հարկ ըլլալու ներկայ Պապին աւուր ու կենացը մէջ Հռովմայ եկեղեցւոյ կրած փոփոխութիւնները ժամանակին մարդկան ալ յայտնի են:

“Ուստի էջմիածնական եկեղեցւոյն վերոյիշեալ եկեղեցական իշխանութեամբ հաստատուած վաւերական գրուածքներուն համառօտքննութիւն մը ընենք տեսնելու համար” :

Ա. Թէ արդեօք այս գրուածքներուն վարդապետութիւններն իրար կը բռնեն:

Բ. Թէ արդեօք աս գրուածքներուն վարդապետութիւնը կաթողիկէ հռովմէական վարդապետութեան միաբան է:

Սխիւնք այն հաւատոյ մասերէն, որոնց վրայ Հայաստանեայց էջմիածնական եկեղեցին հնուցմէ կաթողիկէ Եկեղեցւոյ (մոռցրէ հռովմէական ալ ըսելու,) հետ վէճ ունեցած է:

Եւ ինքիբնէականներու բոլոր ըսածներն ալ իրարու կը բռնեն ինչպէս պիտի տեսնենք հետզհետէ: Եւ Հայաստանեայց եկեղեցւոյ վարդապետութիւնը արդի հռովմէական վարդապետութեան հետ հակառակ են բոլորովին: Եւ այց հռովմէայիբք կը սրնդէր թէ դաւանութիւնն ուղիղ է, զայն ալ հասկնալու մէկ միջոցը կայ, զոր մէջ բերելով կը հասկցունենք:

Եւ յստահեաւ կ'սկսի բուն գործոյն:

(Երոնախիւն)